Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini od 2013. do 2024. godine: Demografske

Pejanović, Mirko Husić-Mehmedović, Melika

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/833

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2025.219.01

DEMOGRAFSKE PROMJENE I MIGRACIJE S POSEBNIM OSVRTOM NA POVRATAK U BOSNU I HERCEGOVINU

Adnan Efendić[*]

Sažetak

Ovaj pregledni rad analizira savremene migracijske procese stanovništva u Bosni i Hercegovini, s posebnim naglaskom na demografske, ekonomske i društvene posljedice migracija i povratka. U radu su prikazane različite faze migracijskih kretanja – od poslijeratnih prisilnih migracija i repatrijacije do novijih ekonomskih i cirkularnih migracija. Neto migracioni bilans u Bosni i Hercegovini dovodi do smanjenja i starenja stanovništva, doprinosi manjku radne snage i neravnoteži na tržištu rada, ali istovremeno otvara nove perspektive kroz razvoj dijasporskih mreža, priliv doznaka, novih znanja i investicija. Poseban naglasak rada stavljen je na povratnike, koji su u obrazovaniji i poduzetniji od prosjeka populacije, što ih čini važnim nositeljima budućeg razvoja. Ipak, povratnici sistematski iskazuju niže povjerenje u domaće institucije, što može otežati njihovu dugoročnu integraciju i angažman u zajednici u kojoj žive. Zaključak rada ističe potrebu za strateškim politikama koje će podržati snažniju reintegraciju povratnika i maksimizirati njihove razvojne potencijale, uz kreiranje stimulirajućeg institucionalnog okvira. Sveobuhvatno razumijevanje migracija i povratka ključno je za održivi razvoj Bosne i Hercegovine u uslovima izraženih demografskih izazova.

Ključne riječi: migracije, povratnici, Bosna i Hercegovina

[*] Univerzitet u Sarajevu – Ekonomski fakultet, adnan.efendic@efsa.unsa.ba

1. Uvod

Demografske promjene uzrokovane migracijama predstavljaju jedan od ključnih izazova za Bosnu i Hercegovinu. Smanjenje broja stanovnika i promjena njegove strukture posljedica su dugogodišnjih migracijskih tokova, koji su, zavisno od perioda, imali različite uzroke i oblike. Posebno su negativni efekti migracija izraženi u kontekstu ekonomske, radne i društvene strukture stanovništva, što direktno utiče na razvojne perspektive zemlje.

Migracijski procesi u Bosni i Hercegovini uključuju različite tipove kretanja stanovništva. Unutrašnje migracije dovode do premještanja stanovništva unutar granica zemlje, dok eksterne migracije uključuju trajne i privremene emigracije, kao i prisilne migracije koje su bile prisutne u ratnom periodu. Pored toga, danas evidentiramo također primjere repatrijacija, readmisija i prisilnih povrataka, cirkularne migracije, sezonske migracije, te novije oblike migracija poput „on-line" migracija. Fenomen transnacionalnog života, gdje pojedinci istovremeno žive i rade u dvije zemlje, postao je također sve prisutniji, što dodatno komplikuje analizu migracijskih trendova. Svi ovi oblici i povezani migracijski procesi i fenomeni su registrirani u Bosni i Hercegovini, uključujući i povratak stanovništva u ranije ili novo mjesto življenja u zemlji.

Podaci o povratnicima u BiH nisu sistematizirani, osim kada je riječ o prisilnim povratcima i readmisiji, dok ekonomski i drugi oblici povratka nisu institucionalno evidentirani. Migranti općenito nemaju eksplicitnu obavezu prijave kako prilikom emigracije tako i prilikom povratka (Čičić et al., 2019), s tim da ostvaruju sva prava građana Bosne i Hercegovine bez institucionalnih razlika. Eksterni migranti (emigranti) koji se vraćaju u BiH, uglavnom su napustili zemlju zbog prisilnih ratnih okolnosti 1990-ih ili jednim dijelom zbog postratnih socioekonomskih razloga.

Dostupni podaci i istraživanja bosanskohercegovačkih povratnika koja ćemo prezentirati u radu pokazuju da su povratnici sistematski obrazovaniji od prosjeka bh. stanovništva (+9% s tercijarnim obrazovanjem), kao i da su poduzetniji (+40% veća stopa poduzetništva u odnosu na prosjek). Njihova poduzetnička aspiracija često je rezultat stečenih vještina i iskustava u inostranstvu. Povratnici donose nove vještine i znanja, čime potencijalno jačaju dugoročne razvojne mogućnosti zemlje, ali podržavajuće politike za iskorištavanje ovog potencijala još uvijek nisu dovoljno razrađene.

S druge strane, povratnici su sistematski manje povjerljivi prema institucijama BiH (-20% u odnosu na prosjek), što dodatno komplicira njihovu reintegraciju

u društvo. Niska razina povjerenja u politički i ekonomski ambijent, kako je pokazano u istraživanju ANUBiH-a (2019), jedan je od ključnih faktora koji otežava, ne samo reintegraciju bivših migranata, nego i potiče nove migracije iz zemlje.

U postratnom periodu, migracije su imale značajan utjecaj na demografsku strukturu BiH. Neto-efekat migracija ogleda se u kontinuiranom smanjenju broja stanovnika, što dodatno pojačava negativne demografske trendove kao što su starenje populacije i smanjenje radno sposobnog stanovništva. Ove promjene direktno utiču na tržište rada, izazivajući manjak kvalifikovane radne snage i smanjenje ekonomske aktivnosti. Pored ekonomskih aspekata, migracije su dovele i do promjena u urbano-ruralnim odnosima, etničkoj i političkoj strukturi zemlje, kao i rodnoj dinamici. Napuštanje ruralnih područja i koncentracija stanovništva u većim urbanim centrima dodatno mijenjaju demografsku sliku zemlje, dok odlazak mladih i obrazovanih osoba slabi kapacitete društvenog i ekonomskog razvoja.

Migracije su jedan od ključnih faktora koji oblikuju demografske i ekonomske procese u BiH. Kontinuirani gubitak stanovništva i promjena njegove strukture postavljaju ozbiljne izazove pred kreatore politika, koji trebaju razviti strategije za smanjenje negativnih efekata migracija i poboljšanje uslova za zadržavanje stanovništva. Uzimajući u obzir složenost migracijskih tokova i njihovih posljedica, neophodno je pristupiti ovom problemu kroz multisektorske i dugoročne mjere koje će osigurati održivost i razvoj zemlje. Jedno od niza pitanja koja ostaju nedovoljno istražena, jeste pitanje migranata povratnika u BiH, njihove bolje integracije u društvo, ali i korištenja razvojnih potencijala koje sa sobom donose. Upravo je ovo glavni zadatak narednih sekcija ovog preglednog rada, gdje krećemo s kratkom elaboracijom novijih migracijskih procesa u BiH, zatim obrađujemo pitanje migranata povratnika i izazova njihove integracije u društvo. Posljednji dio rada donosi sveukupni zaključak istraživanja.

2. Noviji migracijski procesi u Bosni i Hercegovini

Noviji migracijski procesi u Bosni i Hercegovini mogu se podijeliti u nekoliko faza. Prva faza, koja se odvijala nakon Drugog svjetskog rata pa sve do 1990. godine, obuhvatala je dominantno ekonomske migracije, kada su mnogi građani odlazili u inostranstvo u potrazi za boljim ekonomskim uslovima.

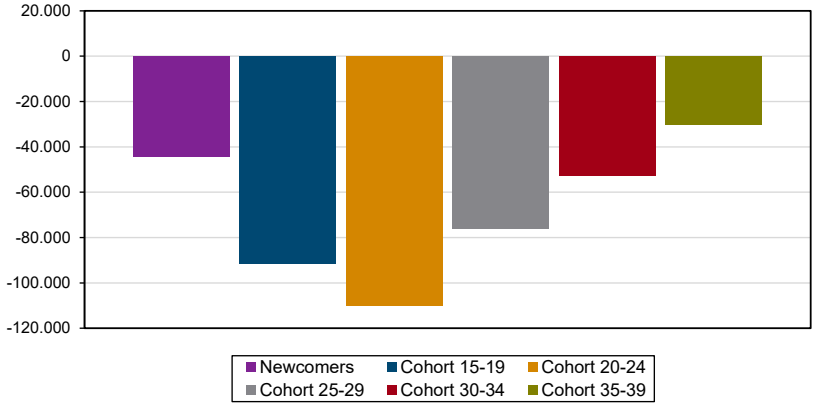
Tokom perioda 1992–1995. godine, ratne okolnosti uzrokovale su masovne prisilne migracije, kako interne tako i eksterne. Veliki broj stanovnika bio

je prisiljen napustiti svoje domove, što je značajno izmijenilo demografsku strukturu zemlje. Procjenjuje se da je oko 50% stanovništva migriralo kako u inostranstvo, tako i unutar BiH, pri čemu ne treba zaboraviti oko 100.000 izgubljenih ljudskih života u ovom periodu (Kadušić and Suljić, 2018). Vanjske migracije su se najviše odvijale prema susjednim zemljama – Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji – dok su među evropskim zemljama dominantne bile migracije prema Njemačkoj i Austriji.

Nakon završetka rata, migracijski tokovi poprimili su novu dinamiku. Period od 1996. do 2000. godine obilježila je repatrijacija izbjeglih i raseljenih osoba, dok su se u narednim dekadama nastavili trendovi emigracija, motivisanih ekonomskim razlozima, političkom nestabilnošću, nesigurnošću i potragom za boljim životnim uslovima. Od 2010. godine do danas migracije su postale još izraženije, pri čemu značajan broj mladih i obrazovanih osoba napušta zemlju u potrazi za boljim prilikama.

Implementacija sporazuma o viznoj liberalizaciji i readmisiji između EU i BiH iz 2008. godine pojednostavila je putovanja u EU, jačajući različite oblike mobilnosti, posebno onih koji su se oslanjali na postojeću dijasporu iz BiH. Poboljšana cestovna infrastruktura i nove mogućnosti zračnog saobraćaja, uključujući čarter letove s različitih aerodroma u BiH ka zapadnoevropskim destinacijama s velikim brojem pripadnika dijaspore, dodatno su povećale kretanje i migracije. To je olakšalo porodične posjete i omogućilo direktan pristup informacijama o tržištu rada, stanovanju i profesionalnim prilikama u inostranstvu. Ove promjene učinile su emigraciju iz BiH predvidljivijom, opipljivijom i dostupnijom, što je rezultiralo porastom emigracije tokom druge decenije 2000-ih godina (de Zwager i Gressmann, 2010; Halilovich i dr., 2018).

Tako su tokom druge decenije 2000-ih, migracije postale dinamičnije, jer su se glavni pokretači premjestili s „push“ faktora karakterističnih za 1990-e na „pull“ faktore (Halilovich i dr., 2018). Postkonfliktni izazovi, posebno percepcije nepovoljne političke i ekonomske situacije, u kombinaciji s privlačnim faktorima kao što je povećana potražnja za radnom snagom u EU, postali su ključni faktori koji oblikuju aspiracije za migraciju (Čičić, 2019; UNDP, UNICEF, 2022). Prema nedavnim procjenama, kao što je studija ETF-a iz 2021. godine i analiza Leitner (2021), bazirana na podacima Ankete o radnoj snazi (ARS), više stotina hiljada građana BiH emigriralo je tokom posljednje decenije. Uglavnom su to osobe sa srednjom stručnom spremom (VET) i pripadnici mlađe populacije (Efendic, 2020), dok se ukupan broj migranata iz BiH u EU procjenjuje na oko 1,7 miliona u 2020. godini (EK, 2023).

Slika 1. Neto migracioni saldo za BiH 2010-2019. godina
Source: Leitner (2021)

Kao što možemo vidjeti na prethodnoj slici, tokom perioda od 2010. do 2019. godine, Bosna i Hercegovina je zabilježila negativan migracioni bilans, pri čemu je zemlju napustilo preko 400.000 ljudi, što čini oko 13% ukupnog stanovništva. Posebno su izražene bile emigracije u periodu od 2015. do 2019. godine, kada su ekonomski i društveni faktori dodatno podstakli odlazak stanovništva.

Analizom podataka za razdoblje 2011–2019. godine, može se primijetiti da su sve dobne kohorte (Cohort) bilježile značajnu emigraciju (Slika 1). Ipak, najviše su pogođene mlađe generacije – najveći broj iseljenih zabilježen je u starosnoj skupini od 20 do 24 godine. Odmah iza nje slijede skupine od 15 do 19 i od 25 do 29 godina. Ova distribucija jasno ukazuje na to da je BiH tokom posljednje decenije izgubila veliki broj mladih i produktivnih ljudi, što ima ozbiljne i dugoročne posljedice po tržište rada, ali i na ukupnu društvenu i demografsku strukturu zemlje, koju sada karakteriziraju starenje stanovništva i smanjenje radne snage.

Visoke stope iseljavanja iz Bosne i Hercegovine u posljednjih nekoliko godina imale su dubok uticaj na demografsku strukturu zemlje. Trenutna demografija karakteriše se negativnim prirodnim priraštajem, što je trend koji traje od 2009. godine. Prirodni priraštaj pokazuje sve negativniju putanju, od -0,1 osoba na 1.000 stanovnika u 2009. do -6,7 u 2022. godini (ASBiH, 2022). Negativni demografski trendovi, u kombinaciji s neto iseljavanjem u postratnom periodu, doveli su do kumulativnog smanjenja broja stanovnika BiH. Prema Agenciji za statistiku Bosne i Hercegovine (ASBiH, 2023), broj

stanovnika BiH procjenjuje se na 3,4 miliona u 2023. godini, iako procjene stanovništva variraju između različitih izvora i često su znatno niže od ove procjene.

U posljednjoj deceniji u BiH su se pojavili trendovi povezani s privremenim, sezonskim i cirkularnim migracijama. Iako su dostupni organizirani podaci o ovim oblicima migracija ograničeni, kratkoročne dozvole (kraće od godinu dana) izdate državljanima BiH u EU čine otprilike 40% svih dozvola i djelimično obuhvataju ove kraće migracijske tokove. Ovo ukazuje na to da migracija iz BiH nije nužno trajna, već je obilježena dinamičnim trendovima, te bi – ako se strateški upravlja – ovakav vid migracija mogao potencijalno donijeti i određene pozitivne koristi za BiH (Efendic, 2021).

Privremeno i/ili cirkularno kretanje migranata usmjereno je, primarno, ka Crnoj Gori i Srbiji u regiji Zapadnog Balkana, te ka Hrvatskoj unutar EU, posebno tokom turističke sezone (ljetni period). Jezičke barijere nisu značajne za radnike koji ne poznaju strane jezike, a historijske mreže koje datiraju još iz vremena bivše Jugoslavije dodatno olakšavaju ovu vrstu privremene migracije. Radne dozvole koje izdaju susjedne zemlje radnicima iz BiH zaista pokazuju značajan obim migracija ka zemljama bivše Jugoslavije, pri čemu su ipak Slovenija i Hrvatska najpopularnije destinacije. U zapadnoj BiH, posebno u Krajini, mnogi pojedinci rade u Sloveniji i Austriji, koje su udaljene svega nekoliko sati vožnje od zapadne granice BiH. Oni se gotovo svakog vikenda vraćaju kući, što svjedoči o snažnoj povezanosti s mjestima porijekla. Njihov migracijski status je složen, jer u suštini žive i rade u dvije odvojene zemlje zahvaljujući blizini — što je noviji fenomen na koji su ukazali i zvaničnici koji se bave pitanjima dijaspore (Efendic, 2021).

Nakon kratkog pregleda zaključujemo da su migracijski procesi u Bosni i Hercegovini, od Drugog svjetskog rata do danas prolazili su kroz nekoliko ključnih faza – od ekonomskih migracija, preko ratnih i postratnih prisilnih kretanja, do savremenih obrazaca mobilnosti. U posljednjoj deceniji, BiH bilježi snažan negativan migracioni bilans, s naglašenim odlaskom mladih i radno sposobnih osoba, što dodatno pogoršava demografske i ekonomske izazove zemlje. Moderni tokovi migracija uključuju ne samo trajne, već i sezonske, privremene i cirkularne oblike odlazaka, uz intenzivne veze s dijasporom i susjednim zemljama. Liberalizacija viznog režima i poboljšana prometna infrastruktura dodatno su olakšale mobilnost stanovništva. Ove promjene su dovele do toga da migracija postane lakše dostupna i predvidljivija, uz naglašenu ulogu „pull“ faktora poput potražnje za radnom snagom u EU. Sveukupno, migracije iz BiH danas karakteriše dinamičnost i

kompleksnost, a osim izazova, privremeni i cirkularni oblici migracije mogu predstavljati i potencijal za povrat pozitivnih efekata u zemlju, ukoliko se njima strateški upravlja.

3. Povratak i nova integracija u Bosnu i Hercegovinu

Jedan od ključnih izazova u razumijevanju migracijskih procesa u Bosni i Hercegovini jeste nedostatak sistematiziranih podataka o povratnicima u zemlju. Dok su prisilni povratci i readmisija, koje se događaju u novije vrijeme, relativno dobro dokumentirani, ekonomski i drugi oblici povratka ostaju nedovoljno istraženi, posebno jer (ekonomski) migranti nemaju obavezu prijavljivanja ni odlaska ni povratka (Čičić et al., 2019). Zbog toga ćemo se u našoj analizi fokusirati na dostupne primarne podatke koji nam mogu dati korisne informacije o karakteristikama povratnika, njihovoj integraciji i potencijalnim socioekonomskim efektima na društvo.

Primarni podaci prikupljeni od strane profesionalne istraživačke agencije iz posebno kreiranog reprezentativnog uzorka bosanskohercegovačkog stanovništva 2015. godine s veličinom od preko 6.000 ispitanika, pokazuju da su, u prosjeku, povratnici u BiH obrazovaniji, češće žive u urbanim sredinama i skloniji preduzetništvu u odnosu na domaće stanovništvo (Tabela 1). Važno je naglasiti da ovo istraživanje obuhvata sve vrste povratnika zaključno s 2015. godinom, uključujući i dobrovoljne i nedobrovoljne povratke, kao i migrante povezane s ratom i poslijeratnim (ekonomskim) razlozima.

Jedna desetina ispitanika (oko 10%) izjavila je da su boravili u inostranstvu duže od tri mjeseca i potom se vratili u BiH, čime su klasifikovani kao povratnici. Iako nema značajnih odstupanja između povratnika i ostatka populacije, neke razlike su ipak vrijedne pažnje. Starosna i spolna struktura obje grupe je prilično slična. Međutim, povratnici češće imaju viši nivo obrazovanja, posebno kada je riječ o tercijarnom obrazovanju. Također, češće žive u urbanim i prigradskim područjima u poređenju s domaćim stanovništvom. Značajno je i to što povratnici pokazuju nešto veću sklonost ka preduzetništvu, iako snažne poduzetničke inicijative nisu izražena karakteristika ekonomije Bosne i Hercegovine. Dodatno, zanimljivo je primijetiti da se većina bivših vanjskih migranata vraća u područja gdje čine etničku većinu (60%), ali su geografski češće prisutni u etnički mješovitim sredinama u odnosu na domicilno stanovništvo (odnosno 36 prema 30%).

Tabela 1: Usporedba karakteristika ukupne populacije i povratnika u BiH

Varijabla	Opis	Prosjek cijelog uzorka	Prosjek za povratnike
Dob	Dob u godinama	47,0	48,5
Spol (muškarci)	Muškarac = 1, Žena = 0	0,45	0,45
Obrazovanje – bez završetka	Nije završena osnovna škola = 1	5,7	3,7
Obrazovanje – osnovno	Završena osnovna škola = 1	23,9	16,4
Obrazovanje – srednje	Završena srednja škola = 1	54,4	53,7
Obrazovanje – visoko	Završeno visoko obrazovanje = 1	15,6	26,2
Zaposlenje	Formalno zaposlenje = 1	0,27	0,30
Nezaposlenost	Aktivno traži posao = 1	0,21	0,24
Urbanog područje	Živi u urbanom području = 1	0,27	0,36
Prigradsko područje	Živi u prigradskom području = 1	0,23	0,29
Ruralno područje	Živi u ruralnom području = 1	0,50	0,35
Preduzetnici	Preduzetnik = 1	0,05	0,07
Uspostavljen biznis	Ima uspostavljen biznis = 1	0,04	0,05
Budući preduzetnici	Preduzetnik u nastajanju = 1	0,01	0,02
Etnička manjina	Živi u području gdje je etnička manjina = 1	0,06	0,04
Etnička većina	Živi u području gdje je etnička većina = 1	0,64	0,60
Etnički mješovito područje	Živi u etnički mješovitom području = 1	0,30	0,36

Izvor: RRPP, 2015. Podaci su prikupljeni u sklopu projekta podržanog od strane Swiss Developent Agency i programa Regional Research Promotion Programme, projekat je nosio naziv: 'Social capital, migration and economic performance – evidence from a post-conflict environment', Sarajevo, 2014–2016.

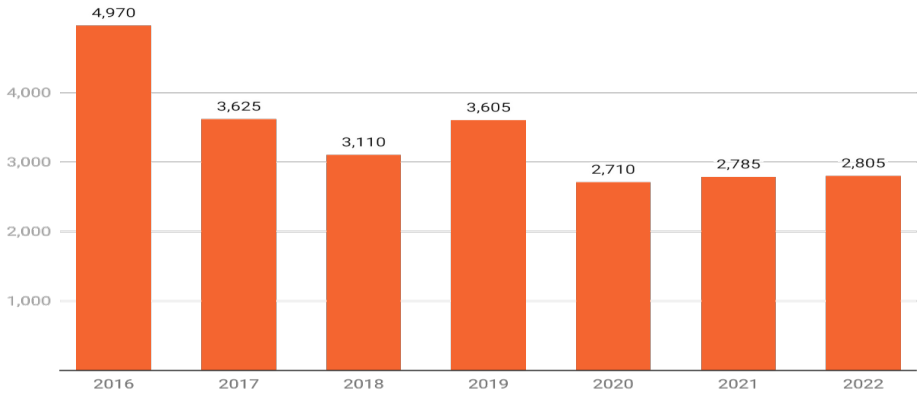
Podaci iz istraživanja iz 2015. godine pokazuju prosječnu stopu nezaposlenosti od približno 24% među povratnicima u uzorku, dok je prosjek za domaće stanovništvo 21%. Na osnovu učešća na tržištu rada, svaki četvrti povratnik može se suočiti s ekonomskom ranjivošću. Ovo ukazuje na blago veću ranjivost povratnika u poređenju s domicilnim stanovništvom, a u pogledu radnog statusa. Zanimljivo je da povratnici češće imaju formalna zaposlenja u odnosu na domaće stanovništvo (30 naspram 27%), što upućuje na njihovo veće učešće na tržištu rada.

Neka od rijetkih istraživanja koja su bila fokusirana na neformalnu ekonomiji u BiH pokazuju da su povratnici također više uključeni u neformalne poslove u odnosu na domaće stanovništvo. Tako prema podacima Williamsa i Efendića (2020), oko 26% bivših eksternih migranata (tj. povratnika) radi u neformalnom sektoru, u poređenju s prosječnih 21% domaće populacije. Empirijski ekonometrijski model koji je analiziran u radu također potvrđuje da je učešće povratnika u neprijavljenoj ekonomiji sistematski više, za 7–8% u odnosu na domaće stanovništvo. Navedeni nalazi ukazuju na veću ekonomsku nesigurnost među povratnicima, što može stvoriti dodatne podsticaje za njihovu ponovnu emigraciju i zarobiti ih u začaranom krugu privremenih/sezonskih/cirkularnih migracija koje se uglavnom oslanjaju

na neformalne poslove. Kako je naglašeno kroz kvalitativno terensko istraživanje koje je poslije rađeno u sklopu studije Efendic and Ferre (2023), ovi obrasci su posebno izraženi među romskom populacijom, koja također sadrži značajan procenat povratnika.

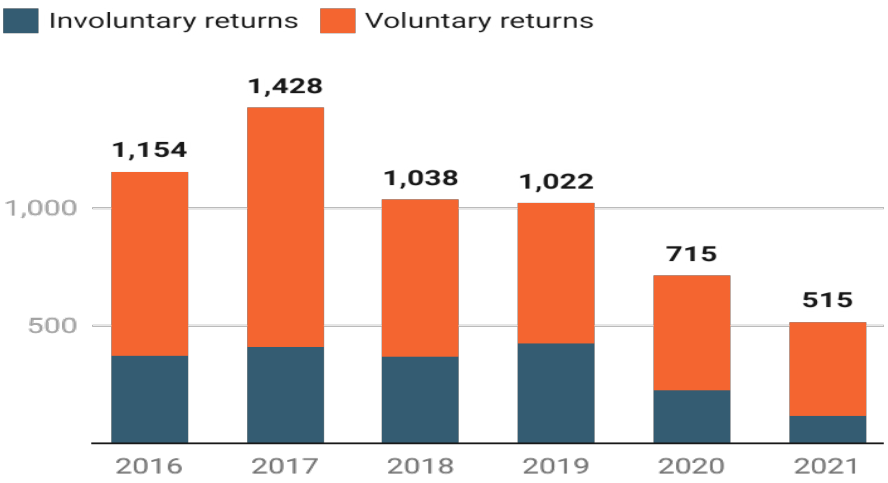
Efikasnost ili nedovoljna efikasnost institucija pokazuje se bitnom odrednicom aktuelno visokih aspiracija za emigriranjem stanovništva u BiH (Efendic et al., 2023). Konzistentan nalaz vidimo i u tome da povratnici također pokazuju sistematski niže povjerenje u javne institucije, što se pripisuje njihovom iskustvu s razvijenijim institucionalnim okruženjima u inostranstvu. U postkonfliktnim ekonomijama, institucionalna okruženja su obično obilježena slabim formalnim institucijama (Williams i Vorley, 2017) i zamjenskom ulogom različitih neformalnih praksi koje se koriste za prevazilaženje institucionalnih nedostataka i svakodnevnih socioekonomskih izazova (Gordy i Efendić, 2019). Snalaženje u takvim institucionalnim okvirima uvijek je izazovno, a posebno je složeno za povratnike koji možda nikada nisu živjeli u svojoj zemlji, proveli su nekoliko godina u inostranstvu ili imaju malo poznanstava u zemlji (Nielsen i Riddle, 2010). Razlika u povjerenju može proizaći iz činjenice da su povratnici stekli međunarodno iskustvo i vještine kroz izloženost razvijenijim i stabilnijim institucionalnim okruženjima Zapadne Evrope. U Bosni i Hercegovini, povratnici očigledno uspoređuju institucionalne performanse svojih bivših zemalja domaćina sa svojom trenutnom domovinom, što dovodi do kritičnijeg pogleda i nižeg povjerenja u javne institucije (Williams i Efendić, 2019).

U 2022. godini broj državljana BiH kojima je naređeno da napuste EU iznosio je 2.805 (Slika 2), što predstavlja smanjenje od 27% u odnosu na 2019. godinu. Uprkos određenim promjenama u pravcu smanjenja, trendovi vezani za odluke o povratku i stvarne povratke državljana BiH iz EU ostali su relativno stabilni u posljednjih pet godina, a ukupno gledano odražavaju opadajući trend u poređenju s višim brojevima povrataka u ranijim periodima kao što je period 2014–2015 (EC, 2023).

Slika 2: Državljani BiH kojima je naređeno da napuste EU i povratnici u svoju zemlju
Izvor: Eurostat (2023); Efendic and Ferre (2023, str. 13)

Dobrovoljni povratci dominiraju i predstavljaju skoro 80% svih registrovanih readmisijskih povratnika u 2021. godini (Slika 3). Dobrovoljni povratci uz podršku Međunarodne organizacije za migracije (IOM) značajno su porasli u 2022. godini u poređenju s periodom 2015–2021, osim za 2017. godinu (MSBiH, 2023). Više od 95% dobrovoljnih povratnika dolazi iz Njemačke, što je trend koji dominira u posljednjih deset godina i čini 57% povrataka u periodu od 2013. do 2022. godine. Dok je rodna struktura uravnotežena, osobe mlađe od 35 godina čine većinu povratnika (88%).

Slika 3: Procijenjeni broj povratnika – prisilni i dobrovoljni povratci u procesu readmisije
Izvor: Eurostat (2024); Efendic and Ferre (2023, str. 15).

Prema istraživanju Williamsa i Efendića (2020), koje se oslanja na podatke koje smo prethodno kratko predstavili, eksterni migranti i poduzetnici koji se vraćaju u BiH najčešće su napustili zemlju iz dva osnovna razloga: prisilno (tokom rata) ili ekonomski (nakon rata). Povratak je vrlo često bio motiviran nostalgijom, spajanjem s porodicom i prijateljima, a rjeđe su bili u pitanju čisto ekonomski razlozi. U empirijskom modelu koji se bavi pitanjem sistematskih razlika između domicilnog stanovništva, migranata i povratnika, podaci pokazuju da eksterni migranti poduzetnici s međunarodnim iskustvom imaju niže povjerenje u institucije u odnosu na interne migrante. Ovo se objašnjava poređenjem institucija u zemlji porijekla sa stabilnijim institucionalnim okruženjima s kojima su se susreli tokom boravka u inostranstvu, a imajući u vidu kompleksno i često nedovoljno efikasnost institucionalno uređenje u BiH. Povratnici su također sistematski obrazovaniji od prosjeka stanovništva BiH (Williams and Efendic, 2019), s većim udjelom osoba s tercijarnim obrazovanjem (+9%). Primarni pozitivan ishod različitih oblika obrazovanja je povećana produktivnost rada, kao i veća efikasnost i efektivnost u kompanijama koje vode obrazovaniji poduzetnici (Bartel, 1994; Hurley & Hult, 1998; Mat & Razak, 2011).

Također, bivši emigranti pokazuju sistematski viši stepen poduzetničke aktivnosti (+40%), što se može pripisati novim vještinama i iskustvima stečenim u inostranstvu. Ove karakteristike čine ih ključnim akterima u jačanju dugoročnih razvojnih mogućnosti Bosne i Hercegovine.

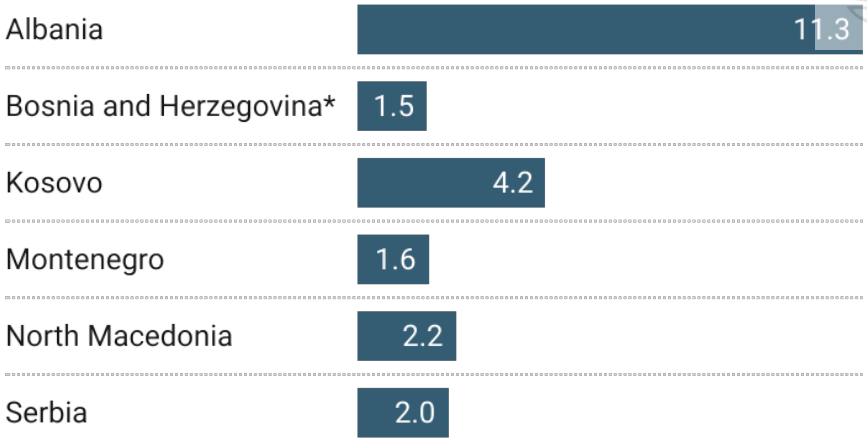
Međutim, postoji i značajan izazov – povratnici sistematski iskazuju niže povjerenje u institucije BiH (-20%), a naročito povratnici koji su poduzetnici, što se povezuje s općim političkim i ekonomskim ambijentom u zemlji (ANUBiH, 2019). Ovo nepovjerenje može predstavljati prepreku za njihovu dugoročnu integraciju i angažman u ekonomskom i društvenom životu. Nedostatak povjerenja u institucije države vodi često jačanju različitih neformalnih praksi, umrežavanju, postojanosti neformalne ekonomije, i generalno subvencioniranju nedostataka formalnih institucija kroz neformalne institucionalne aranžmane.

Na kraju, analiza koja je bila fokusirana na dugoročne posljedice rata u BiH (Efendic et al., 2022) sugerira da bivši ekonomski emigranti imaju veći razvojni potencijal u odnosu na one koji su napustili BiH iz prisilnih (ratnih) razloga. Njihov povratak može igrati ključnu ulogu u ekonomskom razvoju zemlje, ali zahtijeva strateške politike koje će podstaći njihovu reintegraciju i maksimizirati doprinos koji mogu dati bosanskohercegovačkom društvu. Interesantno je primijetiti da negativni efekti rata na pojedince koji su bili

direktno izloženi konfliktu u BiH se mnogu identificirati i tri decenije nakon okončanja, a primarno je riječ o sistematski negativnim efektima na obrazovne i ekonomske uspjehe ratnih generacija. Samim tim, relevantne politike za stanovništvo koje je bilo direktno izloženo ratnim dešavanjima trebaju biti u većoj mjeri individualno kreirane vodeći računa o specifičnostima pojedinca ili porodice u mogućem fokusu.

Bosna i Hercegovina ima razvijen adekvatan institucionalni sistem podrške prisilnim povratnicima kroz mehanizme readmisije, uključujući mjere za njihovu reintegraciju na svim administrativnim nivoima (MHRRBiH, 2015; World Bank, 2019). S druge strane, situacija s dobrovoljnim povratnicima značajno se razlikuje gdje imamo samo djelimičnu razvijenu statistiku o povratnicima u zemlju.

Podaci pokazuju da je broj registriranih povratnika u BiH između 2016. i 2021. godine bio najmanji u regiji, sa stopom od 1,5 na 1000 stanovnika (Eurostat, 2024). U tom kontekstu, dobrovoljni povratci, posebno oni motivirani ekonomskim razlozima, odvijaju se bez specifične institucionalne podrške. Iskustva povratnika variraju, zavisno od njihovih individualnih strategija i resursa, ali je primjetan generalni optimizam među onima koji su se odlučili vratiti.

Slika 4. Ukupni povratci 2016-2021 (u odnosu na 1000 stanovnika iz 2021)
Izvor: Eurostat (2021); Efendic and Ferre (2023, str. 4)

Posebno su značajni povratci poduzetnika koji u BiH pokreću nove poslovne inicijative, prenose postojeće biznise iz inostranstva ili razvijaju

transnacionalne poslovne modele koji koriste lokalnu radnu snagu. Ovaj trend sugerira pojavu ekonomski održivih povrataka, pri čemu se povratnici oslanjaju na stečena znanja i mreže kako bi ostvarili poslovni uspjeh u domovini. Primjer takvog modela je grupa povratnika koja je nakon 20 godina boravka u Njemačkoj odlučila pokrenuti firmu u Jajcu – odluku koja je vođena ekonomskim, a ne isključivo emotivnim razlozima (Efendic and Ferre, 2023). Iako je ovo samo jedan od primjera koji se navode u predmetnoj studiji o povratnicima, a koja je rađena na uzorku svega nekoliko općina u BiH, ipak su uočeni trendovi da se i ekonomski povratci danas događaju. Ekonomski znači da su povratnici naveli ekonomske razloge kao ključne faktore povratka u BiH, odnosno da su procijenili veće ekonomske koristi time što će se ponovo integrirati na tržište radne snage nakon jednog dugoročnog odsustva, koje se često mjeri u decenijama. Ovo je sigurno jedan pozitivan signal u sveukupnim negativnim neto efektima migracija, ali sigurno da ovi povratci zaslužuju mnogo više istraživačke pažnje, a zatim i relevantnih institucionalni strategija i politika kako bi dobili na pažnji, popularnosti, ali i održivosti u dugom roku koja treba jačati razvojne potencije zemlje. Dovoljno je kazati da niti bazne statistike o ekonomskim povratnicima nemamo, tako da je prostor za rad i napredak izuzetno širok. Samim tim, ovi nalazi otvaraju pitanje kako dodatno podržati i podstaći dobrovoljne ekonomske povratke kroz ciljanje politike i institucionalne mjere koje bi olakšale reintegraciju i povećale razvojni potencijal ovih migracijskih tokova.

4. Razvojni uticaj migracija i povratnika

Kada je u pitanju razvojni utjecaj migracija u BiH, visoke stope iseljavanja utiču automatski na tržište rada kroz promjene u obimu radne snage, demografskoj strukturi i ljudskom kapitalu. Radno sposobno stanovništvo se smanjuje, dok je broj penzionera u porastu. Samim tim, mijenja se i struktura proizvodnje, potrošnje, ali i cijene usluga tržišta radne snage, uključujući i mnogih dobara koja se proizvode u zemlji. Nije jasno u kojoj mjeri je emigracija ublažila pad nezaposlenosti u zemlji, ali je vjerovatno da je djelimično doprinijela njenom smanjenju, iako ne znatno. Potrebna je opreznost pri tumačenju podataka, jer čak i zaposleni sudionici na tržištu rada emigriraju, potencijalno stvarajući nova radna mjesta za one koji su nezaposleni.

Visoke stope iseljavanja „smanjuju“ ponudu radne snage, ali i uzrokuju nestašicu određenih zanimanja, zbog čega raste plata u pojedinim podsektorima radi zadržavanja kvalificiranih stručnjaka. Međutim, nedostatak radne snage i rast plata mogu privući povratak određenih zanimanja u BiH,

što su također zabilježeni primjeri u novijim istraživanjima. Za razliku od tržišta rada, agregatna potražnja i pokazatelji potrošnje domaćinstava u BiH nisu „smanjeni“ (ASBiH, 2023), što sugerira da je ekonomski model rasta zasnovan na domaćoj potrošnji možda apsorbirao (kratkoročno) neke od negativnih uticaja iseljavanja radne snage iz BiH. Međutim, srednjoročni i dugoročni uticaji iseljavanja na stope rasta i javne prihode još uvijek nisu modelirani u BiH.

Iseljavanje iz BiH neproporcionalno utiče na određena zanimanja. Stručnjaci iz sektora kao što su medicina, informacijske tehnologije (IT) i nauka češće su emigrirali nego pojedinci iz drugih sektora (Čičić, 2019). Bosna i Hercegovina također neproporcionalno gubi stručnjake srednjeg obrazovnog profila, uključujući vodoinstalatere, električare, građevinske radnike, vozače kamiona i medicinske sestre, što je naročito bio slučaj u posljednjih nekoliko godina. Njihove usluge su postale rjeđe i skuplje na lokalnom tržištu, podržavajući inflatorne tendencije u zemlji.

Kao što smo već ranije naveli, povratnici općenito mogu donijeti značajan razvojni potencijal, jer su u sistematski obrazovaniji i preduzetniji od prosječnog domaćeg stanovništva (Tabela 1). Povratnici preduzetnici mogu i igraju značajnu ulogu u ekonomiji BiH, vodeći razne poslove koji doprinose zapošljavanju i razvoju. Ovi preduzetnici, porijeklom iz Bosne i Hercegovine, često sele dijelove ili cijela preduzeća koja su pokrenuli u EU, zadržavajući jake veze s razvijenim tržištima zapadne Evrope. Povratnici preduzetnici mogu revitalizirati lokalno tržište rada, a ponekad nude konkurentne plate slične onima u EU, s dokazima o nekoliko translokalnih preduzeća u Bosni i Hercegovini (Halilović i Efendić, 2021). Takvi povratnici imali su ograničenu podršku od strane nadležnih vlasti zbog svog statusa povratnika (Efendić i dr., 2016), što je institucionalni fokus kojeg treba u budućnosti ostvariti.

Zaključak

Bosna i Hercegovina bilježi umjeren ekonomski rast i oporavak nakon pandemije, ali se i dalje suočava s visokom nezaposlenošću, trajnim trgovinskim deficitima i posljedicama visoke inflacije. Demografski trendovi su pogoršani zbog kontinuirano visokog iseljavanja i negativnog prirodnog priraštaja, što dovodi do smanjenja i starenja stanovništva, nedostatka kvalifikovane radne snage i pritiska na tržište rada. Uprkos ovim izazovima, povratnici i dijaspora značajno doprinose ekonomiji kroz doznake, poduzetništvo i transfer znanja, nudeći potencijal za dugoročni razvoj ukoliko im se pruži odgovarajuća institucionalna podrška.

U posljednje vrijeme sve je više primjera dobrovoljnog i ekonomski održivog povratka u Bosnu i Hercegovinu, što pomaže u ublažavanju negativnih efekata emigracije. Povratnici donose značajan razvojni potencijal kroz finansijski, ljudski i društveni kapital, doprinose korigiranju demografskog debalansa i unapređuju opći društveni ambijent.

Međutim, iako povratnici formalno ostvaruju svoja prava kao građani BiH, u praksi se suočavaju s brojnim administrativnim i integracijskim izazovima. Problemi s isteklim dokumentima, poteškoće u pronalasku prvog zaposlenja, ograničen pristup zdravstvenoj zaštiti, prilagođavanje djece obrazovnom sistemu te u nekim slučajevima i potreba za psihološkom podrškom samo su neki od ključnih problema koji otežavaju njihov povratak. Također, mnogi povratnici inicijalne ekonomske aktivnosti započinju u neformalnoj ekonomiji zbog nedostatka adekvatnih podrški i informacija.

Trenutni zakonski okvir u BiH ne prepoznaje specifičnu kategoriju ekonomskih povratnika, što ukazuje na potrebu za fleksibilnijim zakonodavstvom i institucionalnim odgovorom. Razvoj politika koje će aktivno podržavati povratnike može značajno doprinijeti dugoročnom ekonomskom i društvenom napretku zemlje. Integracija povratnika u bosanskohercegovački društveni prostor treba postati ključni segment migracione i razvojne politike, čime bi se stvarali uslovi za održiviji povratak i jačanje nacionalnog ekonomskog potencijala.

Reference

- ASBiH (Agency for Statistics of BiH) (2020). Demography 2019, Thematic Bulletin 2. Sarajevo: ASBiH.
- ASBiH (Agency for Statistics of BiH) (2023). Demography 2022, Thematic Bulletin 2. Sarajevo: ASBiH.
- ASBiH (Agency for Statistics of BiH) (2023). Economic statistics. First release, No. 4, Year XVIII. Sarajevo: ASBiH.
- Bartel, A.P. (1994). Productivity gains from the implementation of employee training programs. Industrial Relations, Journal of Economy and Society, 33: 411-425.
- Barterl, A.P. (1994). Productivity gains from the implementation of employee training programs. Industrial Relations: Journal of Economy and Society, 33, 411-425.

- CBBiH (Centralna banka Bosne i Hercegovine) (2022). [Statistical data/reports referenced in the source document.]
- de Zwager, N. and Gressmann, W. (2010) Maximizing the Development Impact of Migration-Related Financial Flows and Investment to Bosnia and Herzegovina, Study prepared for the Ministry of Human Rights and Refugees of BiH. Geneva: IOM.
- Čičić, M. (2019). Studija o Emigracijama: Bosna i Hercegovina. Sarajevo: Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina.
- EC (European Commission) (2023). Knowledge Centre on Migration and Demography (KCMD) Data Portal. Accessed in September 2023: https://migration-demography-tools.jrc.ec.europa.eu/atlas-migration/country-profiles?selection=BIH#SUM.
- Efendic, A. (2020). Social capital and pro-social behaviour in a post-conflict environment: Evidence from Bosnia and Herzegovina. Acta Oeconomica, 70(1): 63-81.
- Efendic, A. (2021). How migration, human capital and labour deployment interact in Bosnia and Herzegovina. Sarajevo: ETF and WIIW.
- Efendic, A. (2023). Assessment of policy, institutional and service gaps related to sustainable socio-economic integration of returnees in Bosnia and Herzegovina. Istanbul: UNDP.
- Efendic, A., Husic-Mehmedovic, M. and Turulja, L. (2023). Emigration in Bosnia and Herzegovina – empirical evidence from the last two decades. Central and Eastern European Migration Review.
- Efendic, A., Kovac, D. and Shapiro, N.J. (2022). Exposure to conflict, migrations and long-run education and income inequality: Evidence from Bosnia and Herzegovina. Defence and Peace Economics, 34(8): 1003-1017.
- Gordy, E.D. and Efendic, A. (2019). Institutional environments and informal practices: The case of postwar Bosnia and Herzegovina. Southeast European and Black Sea Studies, 19(4): 631–650.
- Halilovich, H. and Efendić, N. (2021). From refugees to trans-local entrepreneurs: Crossing the borders between formal institutions and informal practices in Bosnia and Herzegovina. Journal of Refugee Studies, 34(1): 663-680.
- Hurley, R.F. and Hult, G.T.M. (1998). Innovation, market orientation, and organizational learning: An integration and empirical examination. Journal of Marketing, 62: 42-54.
- Hurley, R.F. and Hult, G.T.M. (1998). Innovation, market orientation, and organizational learning: an integration and empirical examination. Journal of Marketing, 62, 42-54.

- Kadusic, A. and Suljic, A. (2018). Migration and demographic changes: The case of Bosnia and Herzegovina. European Journal of Geography, 9 (4): 75–86.
- Leitner, S. (2021). Net Migration and its Skill Composition in the Western Balkan Countries between 2010 and 2019: Results from a Cohort Approach Analysis. Vienna: wiiw.
- Mat, A. and Razak, R. (2011). The influence of organizational learning capability on success of technological innovation (Product) implementation with moderating effect of knowledge complexity. International Journal of Business and Social Science, 2(17): 217-226.
- Mat, A. and Razak, R. (2011). The Influence of organizational learning capability on success of technological innovation (product) implementation with moderating effect of knowledge complexity. International Journal of Business and Social Science, 2(17), 217-226.
- Ministry of Security of BiH (MSBiH) (2023). Bosnia and Herzegovina Migration profile, for the year 2022. Sarajevo: MoS.
- The World Bank (2019). Supporting the Effective Reintegration of Roma Returnees in the Western Balkans. Washington: WB.
- Ministry of Human Rights and Refugees BiH (MHRR) (2015). Strategy for the Reception and Integration of the BiH Nationals who Return under Readmission Agreements and Action Plan for the Period 2015–2018. Sarajevo: MHRR.
- Nielsen, T.M. and Riddle, L. (2010). Investing in peace: The motivational dynamics of diaspora investment in post-conflict economies. Journal of Business Ethics, 89(4): 435-448.
- Regional Cooperation Council (RCC) (2021). Study on Youth Employment in Bosnia and Herzegovina Annex 2. Sarajevo: RCC.
- SEEJGD (South Eastern Europe Jobs Gateway Database) (2023). Last accessed September 2023 at: https://data.wiiw.ac.at/seejobsgateway.html
- UNDP, UNICEF (2022). Social Impact Assessment of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina. Third Household Survey. Sarajevo: UNDP, UNICEF.
- Williams, C.C. and Efendic, A. (2019). Internal displacement and external migration in a post-conflict economy: Perceptions of institutions among migrant entrepreneurs. Journal of International Entrepreneurship, 17(4): 558-585.
- Williams, C.C. and Efendic, A. (2021). Evaluating the relationship between marginalization and participation in undeclared work: Lessons from Bosnia and Herzegovina. South East European and Black Sea Studies, 21(3): 481-499.
- Williams, C.C. and Vorley, T. (2017). Evaluating the socio-spatial context of undeclared work in the European Union. Regional Studies, 51(9): 1407-1416.

DEMOGRAPHIC CHANGES AND MIGRATION WITH SPECIAL REFERENCE TO RETURN TO BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

This review paper analyzes contemporary migration processes of the population in Bosnia and Herzegovina (BiH), with a particular focus on the demographic, economic, and social consequences of migration and return. The paper outlines various phases of migration flows – from post-war forced migrations and repatriation to more recent economic and circular migrations. The net migration balance in BiH results in population decline and aging, contributes to labor shortages and labor market imbalances, but also opens up new perspectives through the development of diaspora networks, inflow of remittances, new knowledge, and investments. Special emphasis is placed on returnees, who are generally more educated and entrepreneurial than the average population, making them important drivers of future development. However, returnees systematically express lower trust in domestic institutions, which may hinder their long-term integration and engagement in the communities they live in. The conclusion of the paper highlights the need for strategic policies that will support stronger reintegration of returnees and maximize their development potential, alongside the creation of a stimulating institutional framework. A comprehensive understanding of migration and return is crucial for the sustainable development of BiH in the face of significant demographic challenges.

Key words: migrations, returnees, Bosnia and Herzegovina